

פרשת ויחי

"וַיִּקְרָא יַעֲקֹב אֶל-בָּנָיו וַיֹּאמֶר הֶאֱסָפוּ וְאֶגִּידָה לָכֶם אֵת אֲשֶׁר-יִקְרָא אֶתְכֶם
בְּאַחֲרֵית הַיָּמִים" (בראשית מט:א)

רש"י

ואגידה לכם - בקש לגלות את הקצה ונסתלקה שכינה ממנו והתחיל אומר דברים אחרים:

כלי יקר

האספו ואגידה לכם וגו'. ואחר כך הזכיר לשון קיבוץ הקבצו ושמעו וגו', לפי שאמרו חז"ל (עייך פסחים נו א) ביקש לגלות הקץ ונסתם ממנו. והנה לשון אסיפה שייך למי שעומד בחוץ במקום מגולה ונאסף לתוך הבית למקום צנוע, כמו ואספתו אל תוך ביתך (דברים כב ב) ואין איש מאסף אותי הביתה (שופטים יט יח) וכן רבים, אבל לשון קיבוץ מורה על אנשים מפוזרים שיתקבצו למקום אחד אפילו שיהיה במקום מגולה ובקעי בו רבים. כך מתחילה ביקש לגלות סוד הקץ ואין ראוי לגלות דבר סוד ברשות הרבים פן ישמע מי שאינו הגון, כי סוד ה' ליראיו דוקא, על כן אמר האספו ואגידה לכם את אשר יקרא אתכם באחרית הימים לעת קץ, ומיד הרגיש בעצמו שנסתם ממנו הקץ, על כן חזר מלשון אסיפה ואמר הקבצו בני יעקב לשמוע דברים שאין בהם סוד ויכול לדבר ממנו ברבים. והזכיר שתי פעמים ושמעו כי לקצתם היה מדבר דברי כבושים ותוכחות כמו לראובן ושמעון ולוי, ועל זה אמר ושמעו בני יעקב, ולקצתם היה מגיד עתידות, ועל זה אמר ושמעו אל ישראל אביכם, כי הגדת העתידות תלוי ברוח הקודש שעליו המיוחס לשם ישראל כי שם זה רוחני, וזה פירוש יקר:

חיי עולם - הרב שטיינזליץ

במדרשים (למשל: ילקוט שמעוני קנז) כתוב, שנופלת על יעקב אימה גדולה, מבלי שבעצם הוא מבין מה קרה. הוא חושש ושואל את בניו: האם כולכם מאמינים? הם עונים לו: "שמע ישראל, ה' אלוהינו ה' אחד". כאשר קץ המשיה נסתר בפני יעקב, הוא התמלא חרדה שמא הוא לא הגיע למצב בו יש מכלול של שבטים, שכולם ראויים לברכה. לאחר תשובתם הוא מתנחם, ורוח הקודש שורה עליו. מכאן מדוע יעקב לא יכול לגלות את הקץ? כשארם צריך לספר על דברים ועל מצבים ועניינים שהם פחות או יותר בתחום ההשגה שלו, יש לו לשם כך מילים, מושגים ודרכי הבעה. אבל כשיעקב צריך לדבר על תופעה שהיא מעבר לתחום ההשגה של השומע, מתברר ששם אין יותר מילים. אבל איך מסבירים לעיוור מלידה מה אנשים אחרים רואים בעולם? איך מסבירים לעיוור צבעים מהו ההבדל בין ירוק בהיר לסגול? אלה דברים שאין לשומע שמץ של מושג בהם. במקרה כזה נוצר מעצור, מסך אמיתי.

במילים אחרות ניתן לומר: כשמנסים לגשר על פער של מהות, הרי שכל מה שנאמר הוא לא נכון, וגם אם הוא נכון הרי הוא חסר משמעות. הבעיה איך מדברים על מה שאי אפשר לדבר עליו, איך מתארים את מה שאי אפשר לתאר, היא למעשה בעיה שאין לה פתרון. בנקודה של מעבר המהות נוצר מסך החוסם את הדברים, לא אצל הרואה אותם, אלא אצל השומע. כיון שהמילים הנכונות אינן קיימות, והמילים הקיימות - אינן המילים הנכונות.

וזהו פי' מאחז"ל בקש יעקב לגלות את הקץ ונסתלקה ממנו שכינה. שלכאורה מה עשה בזה שלא כהוגן ומדוע הגיע לו כך שנסתלקה ממנו שכינה. ופירשו בזה צדיקים, לפי שהרי אם זכו אחישנה קודם הקץ, ויעקב שבקש לגלות את הקץ הר"ז מפני שסבר שישראל יהיו בבחי' לא זכו, וכאמור שכל דבריו אלו נאמרו כדרך ועצה למצב של לא זכו. וכל זה נכלל בדברי הוזה"ק שכל מה דאיצטריך לגלאה גלי וסתים, כל מה שרצה גילה היינו בעצה שנתן להם אפילו אם יהיו בבחי' לא זכו, שהיא האספו ואגידה לכם, שיתאחדו יחד ועי"ז ימשיכו אורו של משיח. וזהו החלק דגלי, והחלק שנשארו סתים הוא זמן הגאולה בעתה, שתבא אפילו אם לא יעשו שום פעולה לזה, שזאת לא נתגלה.

ועפ"ז י"ל משאחז"ל (יומא ט:): בית שני נחרב על שנאת חנם, וקשה דהרי שנאת חנם היא רק איסור לאו ולמה זה כה חמור שבגינה חרב בית המקדש. אלא מפני שע"י שנאת חנם המה בבחי' יחידים, שזהו ניגוד למצב של גאולה ובנין ביהמ"ק שהוא ע"י האספו ואגידה לכם. וכיון שזה סוד הגאולה לעתיד מתגבר היצה"ר ביותר לבטל את האחדות ולהטיל פירודים בין ישראל, כי סוד הגאולה טמון באחדות ישראל, וזה הגילוי של יעקב במאמרו האספו ואגידה לכם, וכלשון הוזה"ק הנז' דכל מה דאיצטריך לגלאה גלי.

האספו ואגידה לכם את אשר יקרא אתכם באחרית הימים. ואחז"ל (פסחים נו.) בקש יעקב לגלות את הקץ ונסתלקה ממנו שכינה. ובוזה"ק (ח"א רלד:): איתא, ואי תימא דלא גלי מאי דבעי לגלאה, אי הכי אמאי כתיב באורייתא מלה דיעקב שלימא ולא אשתלים מלה, אלא ודאי אשתלים, כל מה דאיצטריך לגלאה גלי וסתים וכו', ומלה דאורייתא לא איפגם לעלמין. פי', דהתורה לא היתה אומרת האספו ואגידה לכם את אשר יקרא אתכם באחרית הימים, דבר שלא נתקיים, ובוודאי שיעקב כן גילה, אלא שיש בזה חלק גליא ויש חלק סתים, (ויעו"ש בהמשך דברי הוזה"ק מש"כ עוד בזה).

ויתכן לומר מהו החלק שגילה יעקב דכל מה דאיצטריך לגלאה גלי ומה נשאר סתים, ע"פ מה שאמר מרן אדמו"ר בב"א זי"ע בשם הרה"ק ר' שמואל מקמינקא עה"פ האספו ואגידה לכם, ואגידה מל' אגד, תתאספו ותתאגדו יחד, את אשר יקרא אתכם, דבר זה יהיה יקר וחשוב מאד, באחרית הימים. וי"ל בזה, דהנה חז"ל אמרו על הגאולה (סנהדרין צח.) זכו אחישנה, לא זכו בעתה. ויעקב אבינו נתן בדבריו אלו את עצתו לישראל בעת שיהיו בבחי' לא זכו, שיקיימו האספו ואגידה לכם, שיתאגדו ויתקשרו יחד, ועי"ז יהיו בכלל זכו למרות שהם במצב של לא זכו. וכמאמר צדיקים עה"פ ועמך כולם צדיקים, כאשר ישראל הינם כולם כאחד הרי הם בבחי' צדיקים. וכדאיתא בנועם אלימלך (פ' דברים) שיש עולם הנקרא כל ישראל, הוא העולם של כללות ישראל, אשר שם אין חטא ואין פשע ואין שום שטן ופגע רע מגיע לשם. כי כל החטאים הם רק בפרטים, שהפרט חוטא לפעמים, אך כללות ישראל תמיד בקדושתם קיימי. וזה הסוד גילה יעקב, דכל מה דאיצטריך לגלאה גלי, שאפילו אם ישראל בבחי' לא זכו עצתם שיתאספו ויתאגדו יחד לבחי' כללות ישראל ועי"ז ימשיכו בחי' זכו.

רש"ר הירש

...מהמשך הדברים אנחנו למדים, כי יעקב ראה את בניו ברגע זה בעיני רוחו - לא בצד השוה לכולם - אלא בהבדלים האופייניים שביניהם. לפיכך: "ככל שאתם שונים זה מזה, התמסרו - בעצם ההבדלים האלה - לרוח האמת המשותפת לכולכם; כי אז אגידה לכם את אשר יקרה אתכם באחרית הימים". רק משתהיו חדורים רוח אחת, תבוא אחרית הימים, וכל עוד לא התגשמה קריאת "האספו", לא תבוא אחרית הימים. גדולה מזו, עצם מהותה - אולי - לא תובן כהלכה; ומשום כך אין כאן אלא קוים קצרים הרומזים למהותה של אחרית הימים. הקבצו ושמעו! על שתי מלים אלה של אבינו הנוטה למות, עומדת כל ההיסטוריה היהודית עד לאחרית הימים. מבחינה חומרית הרי אתם בני יעקב, מיעוט חסר אונים. אך דוקא מפני שאתם מיעוט חסר אונים, - "הקבצו", היו מאוחדים, התגבשו לעם אחד, אל תתפוררו, כוחכם באחדות, ב"קבוץ"; ועוד: שמעו בני יעקב - רק כך יוכלו גם המעטים החלשים לנחול ניצחון על הרבים הגיבורים. רק בכוח הרוח זה "שמיעה", בכוח ההתמסרות לערכי הרוח, כעומק הוראת מלה זו - "שמע" הוא ה"צמא" הרוחני - שאבו, שתו ברצון ממעייני הרוח! הנה זו צוואת יעקב אבינו. "אחדות ורוח", באלה הוא רואה את כוח בניו וחייהם. ועוד: משיתעורר בכם הצמאון לערכי הרוח, אל תהיו צמאים אלא למסורת ישראל אביכם: "ושמעו

אל ישראל אביכם!"! השתיה ממעייני הרוח היהודית ורגש האחדות והליכוד, אלה הם דברי הצוואה של יעקב; וכך תזהירונו עוד הנבואה האחרונה: "והאמת והשלום אהבו" (זכריה ה, יט).

אמת ליעקב

ויקרא יעקב אל בניו ויאמר האספו ואגידה לכם את אשר יקרא אתכם באחרית הימים. פירש'י וז'ל: בקש לגלות את הקץ ונסתלקה ממנו שכינה והתחיל אומר דברים אחרים עכ"ל. ביאור הדברים, דהנה עיקר כוונת יעקב אבינו קודם פרידתו היתה לחזק את האמונה של הגאולה, ורצה לגלות את הקץ האחרון שנזכה לגאולה שלמה, אלא שנסתם ממנו מפני שזמן רחוק הוא עד שזה היה גורם להתייאש חס ושלום, ולפיכך השש תיכף שמא יש בהם שרש פורה ראש ולענה עד שאמרו כולם שמע ישראל [כדאיתא בפסחים דף נ"ו ע"א], וחפש ומצא סגולה אחרת, שהתחיל לחלק להם ארץ ישראל, והיינו שכל שבט נמסר לו מה תכליתו בתוך כלל ישראל לכשיגאלו, ומתוך הקבלה הזאת נתאשרה ובתקיימה תקות הגאולה, וזהו שהצילנו מלהטמע ביניהם, בין המצרים.

שיג ושיח - הרב זקס

יעקב שכב על ערש דווי. הוא קרא לבניו. הוא רצה לברך אותם לפני מותו. אלא שנאום ברכתו מתחיל במעין חזרה תמוהה:

הָאֶסְפוּ וְאֶגִּידָה לָכֶם אֵת אֲשֶׁר יִקְרָא אֶתְכֶם בְּאַחֲרֵית הַיָּמִים.
הַקְּבֹצוּ וְשִׁמְעוּ בְנֵי יַעֲקֹב וְשִׁמְעוּ אֶל יִשְׂרָאֵל אֲבִיכֶם. (בראשית מט, א-ב)

יעקב חוזר לכאורה על אותה אמירה פעמיים, בהבדל אחר. במשפט הראשון הוא מתייחס למה שיקרה בעתיד, "בְּאַחֲרֵית הַיָּמִים". לא כן במשפט השני. רש"י, בעקבות התלמוד ומדרש בראשית רבה, אומר כי יעקב "ביקש לגלות את הקץ ונסתלקה ממנו שכינה והתחיל אומר דברים אחרים". יעקב ניסה לחזות את העתיד אך גילה שאיננו יכול.

אין זה פרט שולי. זוהי תכונה יסודית של הרוחניות היהודית. אנחנו מאמינים שאיננו יכולים לחזות את עתידם של בני אדם. אנחנו מעצבים את עתידנו באמצעות הבחירות שלנו. התסריט עוד לא נכתב. העתיד פתוח.

זה היה אחר ההבדלים המרכזיים בין ישראל הקדומה ליוון העתיקה. היוונים האמינו בגורל, מוֹרְדָה, ואפילו בגורל העיוור, אנאנקה. כשהאוראקל מדלפי אמר ללאיוס שיהיה לו בן שירצח אותו, לאיוס עשה כל שלא ידו לסכל זאת. בהיוולד הבן, לאיוס מסמר את רגלו אל סלע ונטש אותו למות. אלא שרועה צאן שעבר שם הציל אותו, והילד גדל אצל המלך והמלכה של קורינתוס. בשל המום שנוצר ברגלו הוא נודע בשם אדיפוס - נְפֹתֵת הַרְגֵל. המשך הסיפור ידוע. כל מה שניבא האוראקל קרה, וכל פעולות המגע רק עזרו לכך לקרות. משאמר האוראקל את דברו, הגורל

נחתם ואין להשיבו. רעיונות אלה הם תשתיתה של אחת התרומות הגדולות ביותר של יוון לתרבות העולם: הטרגדיה.

למרב הפלא, למרות כל הצרות והייסורים והחורבנות שבתנ"ך, בעברית המקראית אין מילה המציינת טרגדיה. "אסון" ויתר נרדפותיו המקראיות איננו טרגדיה במובן הקלטי של המילה. בטרגדיה הגיבור נידון למפלה או לחורבן שיבואו לו בשל ליקוי באופיו או בהתנגשות עם כוח-על כגון הגורל. ליהדות אין מילה לתופעה הזו, משום שאיננו מאמינים בגורל שרירותי, הכרחי ובלתי נמנע. אנחנו חופשיים. בידנו לבחור. כפי שאמר בשנינותו יצחק בשביס זינגר: "אנחנו חייבים להיות חופשיים, אין לנו בררה!"

רעיון זה מבטא בעוצמה ובחריפות בפיטוי לימים נוראים "ונתנה תוקף". הוא מתאר כיצד "בראש השנה ייכתבון וביום צום כיפור ייחתמו" - "מי יחיה ומי ימות, מי בקצו ומי לא בקצו", וכן הלאה - אבל אז מגיע המהפך: "ותשובה ותפילה וצדקה מעבירין את רוע הגזרה". גזר הדין היוצא מלפני הקב"ה נתון תמיד לערעור. אין גזרה שאיננו יכולים להמתיקה ולבטלה בהראותנו שחזרנו בתשובה ונשתנינו. בתנ"ך יש דוגמה קלסית לכך:

בַּיָּמִים הָהֵם חָלָה חֲזַקְיָהוּ לְמוֹת. וַיָּבֹא אֵלָיו יְשַׁעְיָהוּ בֶן אֲמוּץ הַנְּבִיא וַיֹּאמֶר אֵלָיו, "כֹּה אָמַר ה': צוּ לְבִיתְךָ כִּי מֵת אַתָּה וְלֹא תִחְיֶה". וַיִּסַּב אֶת פָּנָיו אֶל הַקִּיר וַיִּתְפַּלֵּל אֶל ה', לֵאמֹר, "אָנָּה ה', זָכַר נָא אֶת אֲשֶׁר הִתְהַלַּקְתִּי לְפָנֶיךָ בְּאֶמֶת וּבְלִבְבִי שְׁלֵם וְהַטּוֹב בְּעֵינֶיךָ עָשִׂיתִי". וַיִּבֶךְ חֲזַקְיָהוּ בְּכִי גָדוֹל. וַיְהִי יְשַׁעְיָהוּ לֹא יָצָא חֲצַר הַתִּיכְנָה, וַדְּבַר ה' הָיָה אֵלָיו לֵאמֹר, "שׁוּב וְאִמְרָתְךָ אֶל חֲזַקְיָהוּ נְגִיד עַמִּי, כֹּה אָמַר ה' אֱלֹהֵי דָוִד אָבִיךָ: שָׁמַעְתִּי אֶת תְּפִלָּתְךָ. רְאִיתִי אֶת דְּמָעֹתֶיךָ הַנְּגִי רַפָּא לְךָ". (מלכים ב' כ, א-ה, ובנוסח דומה ישעיהו לח, א-ה).

הנביא ישעיהו אמר למלך חזקיהו שהוא לא יקום ממחלתו, אך חזקיהו נרפא. הוא חי עוד חמש-עשרה שנה. ה' שמע לתפילתו וחנן אותו בחיים. מכך מסיקה הגמרא, "אפילו חרב חדה מונחת על צווארו של אדם, אל ימנע עצמו מן הרחמים".² אנחנו מתפללים לגורל טוב, אך איננו מוסרים את עצמנו ביד הגורל.

נבואה איננה חיזוי. אם חיזוי מתגשם, הוא הצליח. אם נבואה מתגשמת, היא נכשלה. נביא משמיע לא חיזוי אלא אזהרה. הוא איננו אומר סתם "זה יקרה", אלא "זה יקרה אם לא תשתנו". הנביא מדבר אל החופש האנושי, לא אל כורח הגורל. נכחתי פעם באספה שבה נתבקש ברנרד לואיס, היסטוריון האסלאם הדגול, לחזות את תוצאתה של התערבות צבאית אמריקנית במדינה זרה שהחלה אז. תשובתו הייתה נהדרת. "אני היסטוריון, ולכן אני מנבא רק את העבר. יתרה מכך, אני היסטוריון בגמלאות, ולכן אפילו העבר שאני מנבא עבר זמנו". זו הייתה תשובה יהודית מאוד. במאה העשרים ואחת אנחנו יודעים הרבה ברמת המאקרו וברמת המיקרו. אנחנו מסתכלים כלפי מעלה ורואים יקום ובו מאה מיליארד גלקסיות שבכל אחת מהן מאה מיליארד כוכבים. אנחנו מסתכלים כלפי מטה ורואים גוף אנושי המכיל מאה טריליון תאים, ובתוך כל אחד מהם עותק כפול של הגנום האנושי, 3.1 מיליארד "אותיות" אורכו, כדי מילוי ספרייה בת 5,000 כרכים. אבל נשאר דבר אחד שאיננו יודעים ושלעולם לא נדע: מה יביא המחר בכנפיו. העבר, אמר הסופר ל"פ הארטלי, הוא ארץ נוכרייה, אך העתיד הוא ארץ לא נודעת. משום כך תחזיות כה רבות נכשלות. זהו ההבדל המהותי בין הטבע לכין טבע האדם. הבבלים הקדמונים כבר ידעו לחזות במדויק את תנועת כוכבי הלכת ברקיע - אבל אפילו בימינו, עם כל סריקות המוח ומדע המוח, עדיין איננו יכולים לחזות מה אנשים יעשו. תכופות הם מפתיעים אותנו.

הסיבה לכך היא שאנחנו חופשיים. אנחנו בוחרים, אנחנו טועים, אנחנו לומדים, אנחנו משתנים, אנחנו צומחים. הכישלון המהלך בבית הספר געשה זוכה פרס נובל. המנהיג שהכזיב מפגין פתאום אומץ ותבונה בשעת משבר. איש העסקים השאפתן חושב פתאום על יום מותו ומחליט להקדיש את שארית חייו לעזרה לעניים. כמה מהאנשים המצליחים ביותר שפגשתי היו ילדים שמוריהם נואשו מהם ואמרו שלא יצליחו לְדַבֵּר. אנחנו מתגרים תמיד בתחזיות. יש המאמינים שהחופש הוא אשליה. הם טועים. החופש הוא העושה אותנו לבני אדם.

אנחנו חופשיים מפני שאיננו רק אובייקטים. אנחנו סובייקטים. אנחנו מגיבים לא רק למאורעות פיזיקליים, אלא גם לאופן שאנו תופסים בו את האירועים הללו. יש לנו תודעה, לא רק מוח. יש לנו מחשבות, לא רק חישות. אנחנו מגיבים, אבל אנחנו יכולים גם לבחור שלא להגיב. יש בנו משהו שאי-אפשר לצמצמו לכדי חומר, לכדי תהליכים פיזיים של סיבה ותוצאה.

מה שאמרו על כך קדמונינו נותר רענן, אמתי ועמוק. אנחנו חופשיים מפני שאלוהים חופשי והוא עשה אותנו בצלמו. לכך מכוונות שלוש המילים שאמר ה'

למשה כשהתגלה אליו בסנה ומשה שאל לשמו. ה' ענה, "אהיה אשר אהיה". מקובל לתרגם ביטוי זה כאילו שיעורו הוא "אני מי שאני", אך פירושו האמתי הוא "אהיה מי ומה שאבחר להיות". אני אלוהי החופש. אי-אפשר לחזות אותי. ה' אומר זאת דווקא כאשר הוא מטיל על משה את המשימה להוציא עם מעברות לחופש. הוא רצה שבני ישראל יהיו עדות חיה לעוצמתו של החופש.

אל תאמינו שהעתיד כבר כתוב. אין גורל שאינו יכול להשתנות, ואין חיזוי שאיננו יכולים להפר. לא נידונו להיכשל, וגם לא נולדנו להיות הצלחה. איננו חוזים את העתיד, מפני שאנחנו עושים את העתיד: בבחירות שלנו, בכוח הרצון שלנו, בהתמדתנו ובנחישותנו להמשיך הלאה.

העדות לכך היא, כאמור, עם ישראל עצמו. האזכור הראשון לישראל מחוץ למקרא חקוק על אסטלת מרנפתח, כתובת ניצחון על עמים רבים שחקק בסביבות שנת 1225 לפני הספירה פרעה מרנפתח הרביעי, יורשו של פרעה רעמסס השני. על ישראל כתוב בה כך: "ישראל הושם, אין זרע לו". לפנינו הספר. עם ישראל הוספד שוב ושוב בפי אויביו, אך מספיד מי שמספיד אחרון. ארבעת אלפים שנה עם ישראל חי, ועוד כוחו במותניו.

לכן ניטלה רוח הקודש מיעקב כשרצה לספר לילדיו מה יקרה להם בעתיד. ילדינו ממשיכים להפתיע אותנו, כשם שאנחנו ממשיכים להפתיע אחרים. נבראנו בצלם אלוהים, ופירוש הרבר שאנחנו חופשיים. בברכת ה' ובעזרתו, בכוחנו לגדול ולפרוח יותר מכפי שאי-מי, אפילו אנו עצמנו, יכול לחזות.